

معرفی گیاهان دارویی مراتع بیلاقی منطقه گدوک در استان مازندران

مرتضی عطری

استاد سیستماتیک گیاهی، گروه زیست شناسی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

فائزه سوادکوهی*

کارشناس ارشد سیستماتیک گیاهی، گروه زراعت، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

محمد اکبرزاده

کارشناس ارشد مرتعداری، مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی مازندران

محل انجام پژوهش:

تاریخ پذیرش: ۸۹/۷/۱

تاریخ دریافت: ۸۸/۲/۲۲

چکیده

مراتع بیلاقی شمال ایران به دلیل تنوع و غنای گونه‌ای مناسب، سرشار از گیاهان دارویی است. در این پژوهش که به منظور شناسایی گیاهان دارویی مراتع بیلاقی منطقه گدوک، واقع در ۵۵ کیلومتری جنوب شهرستان سوادکوه در استان مازندران صورت گرفت، گونه‌های گیاهی منطقه، جمع‌آوری و به روش تهیه هرباریوم، خشک و پرس گردید. سپس با استفاده از منابع معتبر فلور، شناسایی و گیاهان دارویی، تعیین گردید. بر این اساس، ۵۱ گونه شناسایی شده، دارای ارزش دارویی تشخیص داده شدند که متعلق به ۴۴ جنس و ۲۲ خانواده گیاهی بودند. نتایج آماری نشان داد که بیشترین درصد گیاهان دارویی مربوط به خانواده‌های *Lamiaceae*، *Rosaceae*، *Asteraceae*، *Brassicaceae* و *Fabaceae* است. منطقه گدوک به لحاظ شرایط آب و هوایی، موقعیت جغرافیایی و زمینه رشد گیاهان دارویی، یکی از مناطق مستعد تولید گیاهان دارویی است.

واژه‌های کلیدی: گیاهان دارویی، گدوک، مازندران

مقدمه

شناخته شده در آن به ۸ هزار مورد گونه بالغ می‌شود. قطعا در میان این تعداد گیاه، گونه‌های فراوانی خواص دارویی دارند. مراتع به‌عنوان یکی از سرمایه‌های اصلی این کشور از دیر باز مورد استفاده واقع شده‌اند و عموماً تصور بر این بوده که تنها محصول اصلی مراتع، فقط علوفه تولیدی است، درحالی‌که یکی از فرآورده‌های اصلی مراتع، گیاهان دارویی است. مراتع بیلاقی شمال ایران نیز به‌دلیل

کشور ایران با تنوع اقلیمی و اکولوژیک جغرافیایی و به‌دلیل قرار گرفتن در پهنه‌ای از جهان که سه ناحیه اروپا - سیبری، ایران - تورانی و خلیج عمانی را در بر می‌گیرد، از تنوع گونه‌ای قابل توجهی برخوردار است، به‌طوری‌که امروزه با پیشرفت علم گیاه‌شناسی مدرن، تعداد گونه‌های

* مسئول مکاتبات: تلفن تماس: ۰۹۳۵۸۰۳۸۵۴۰، پست الکترونیکی: faezeh_savadkoohi775@yahoo.com

خانواده، شامل ۶۱ گونه جنگلی و ۲۰ گونه مرتعی (درختچه) انجامید (۴).

موقعیت منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه، در فاصله ۵۵ کیلومتری جنوب بخش سوادکوه در استان مازندران، بین طول‌های جغرافیایی ۵۶° - ۵۲° و ۵۷° - ۵۳° و عرض‌های جغرافیایی ۳۵° - ۴۹° و ۳۵° - ۵۲° درجه شمالی واقع شده است. مقدار متوسط بارندگی سالانه منطقه ۳۱۲ میلی‌متر است که حداکثر و حداقل آن به ترتیب در ماه‌های بهمن و تیر است. منطقه مورد مطالعه، منطقه‌ای کوهستانی است که حداقل و حداکثر ارتفاع آن از سطح دریا به ترتیب ۲۲۰۰ متر و ۲۷۰۰ متر است، از نظر درجه حرارت مرداد ماه، گرم‌ترین و بهمن ماه، به ترتیب سردترین ماه سال هستند. نوع نزولات اکثراً در بهار و پاییز به شکل باران و در زمستان به شکل برف بوده و خاک منطقه نیز غنی از مواد آلی، با بافت لومی تا لومی شنی و ساختمان خاک دانه‌ای است.

تنوع و غنای گونه‌های مناسب، سرشار از گیاهان دارویی است (۱).

اکبر زاده در سال ۱۳۸۱ گیاهان دارویی منطقه حفاظت شده میانکاله مازندران را مورد بررسی قرار داد و تعداد ۱۱۸ گونه گیاه دارویی، شامل ۹۶ جنس و ۳۸ خانواده گیاهی را معرفی نمود. مهم‌ترین گیاهان دارویی و شاخص منطقه تمشک، انار، بارهنگ، چوچاق و انواع درمنه هستند (۲).

رزاقی کمردوی و همکاران در سال ۱۳۸۴ گیاهان دارویی مهم منطقه شرق استان مازندران (هزار جریب بهشهر) را در تحقیقی معرفی نمودند. گیاهان دارویی منطقه، ۴۸ گونه از ۱۹ تیره و ۴۰ جنس ذکر گردید که اکثر گونه‌ها از خانواده‌های نعناع، گل سرخ، لگوم و شقایق می‌باشند (۳).

غلامی و همکاران در سال ۱۳۸۴ در تحقیقی درختان و درختچه‌های دارویی استان گلستان را معرفی نمودند. نتایج این بررسی، به معرفی ۸۱ گونه از ۶۳ جنس و ۳۹

شکل ۱- موقعیت منطقه گدوک در کشور و استان مازندران

مواد و روش‌ها

در این تحقیق ابتدا منطقه مورد بررسی، از نظر جغرافیایی و فصلی، تقسیم‌بندی گردید، سپس کلیه نمونه‌های گیاهی مشاهده شده، از نقاط مختلف منطقه طی دو فصل رویشی جمع‌آوری شد. در مرحله بعد، گیاهان جمع‌آوری شده، پرس و خشک و سپس روی مقواهای مخصوص هرباریومی الصاق شدند. نمونه‌های جمع‌آوری شده به مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی مازندران، منتقل و با استفاده از کلید شناسایی و فلور، شناسایی شدند (۱۰-۵). تفکیک گیاهان دارویی،

مواد مؤثره و اندام مورد مصرف با استفاده از منابع ۱۱-۱۳ انجام گردید.

نتایج

طبق بررسی‌ها و جمع‌آوری‌های انجام شده در منطقه و شناسایی گیاهان دارویی منطقه بر اساس منابع در دسترس در زمینه گیاهان دارویی، ۵۱ گونه دارویی متعلق به ۲۲ خانواده در منطقه مورد بررسی تشخیص داده شد (۹-۱۱). جدول ۱، فهرست گیاهان دارویی منطقه را نشان می‌دهد.

جدول ۱- معرفی گیاهان دارویی منطقه

نام خانواده	نام علمی	نام فارسی	اندام مورد استفاده	ماده مؤثره
Apiaceae	<i>Eryngium caeruleum</i> M. B.	زلنگ	برگ	تانن
	<i>Pimpinella anisum</i> L.	انیسون	میوه خشک شده	آنتیول
Asteraceae	<i>Achillea biebersteini</i> Afan.	بومادران زرد	سر شاخه گلدار	اسانس
	<i>Achillea millefolium</i> L.	بومادران هزار برگ	سر شاخه گلدار	اسانس
	<i>Circium arvense</i> (L.) Scop.	کنگر هرز	برگ	گلوکوزید
	<i>Tragopogon pratensis</i> L.	شنگ	برگ	تانن
Berberidaceae	<i>Tussilago farfara</i> L.	پای خر	گل و برگ	پلی‌ساکارید
Brassicaceae	<i>Berberis vulgare</i> L.	زرشک	میوه	تانن
	<i>Alyssum linifolium</i> Step ex Willd.	قدومه برگ باریک	برگ، دانه	اسانس
	<i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.) Medicus.	کیسه کشیش	کلیه اندام‌ها، دانه	تانن
	<i>Cardaria draba</i> (L.) Desv.	ازمک	دانه، برگ	گلوکوزید
Caryophyllaceae	<i>Sisymbrium officinalis</i> (L.) Scop	خاک شیر طبعی	کلیه اندام‌ها، دانه	تانن
Convolvulaceae	<i>Acanthophyllum crassifolium</i> Boiss.	چوبک بیابانی	ریشه	مواد روغنی
Cupressaceae	<i>Convolvulus arvensis</i> L.	پیچک صحرائی	ریشه، برگ	رزین
Descuraniaceae	<i>Juniperus communis</i> L.	ارس	میوه خشک	اسانس
Hypericaceae	<i>Descurania Sophia</i> (L.) Schur.	خاکشیر ایرانی	دانه	اسانس
Lamiaceae	<i>Hypericum perforatum</i> L.	گل راعی	کلیه اندام‌ها	اسانس
	<i>Mentha aquatica</i> L.	پونه آبی	بخش‌های هوایی	تانن
	<i>Mentha longifolia</i> (L.) Huds.	پونه دمبرگذار	بخش‌های هوایی	تانن
	<i>Nepeta cataria</i> L.	پونه سای گربه‌ای	سر شاخه گل‌دار و برگ	نه پتول
	<i>Nepeta crassifolia</i> Boiss.& Buhse	پونه سای ورسکی	سر شاخه گل‌دار و برگ	نه پتول
	<i>Lamium album</i> Desf.	گزنه سفید	سرشاخه گل‌دار	تانن

	<i>Salvia multicaulis</i> Vahl.	مریم گلی پر ساقه	سرشاخه گل دار، دانه	تانن
	<i>Salvia aethiopsis</i> L.	مریم گلی پنبه ای	سرشاخه گل دار، دانه	تانن
	<i>Stachys lavandulifolia</i> Vahl.	چای کوهی	بخش های هوایی	رزین
	<i>Marrubium vulgare</i> L.	فراسیون سفید	سرشاخه گل دار و برگ	تانن
	<i>Teucrium chamaedrys</i> L. subsp. <i>sinuatum</i> .	مریم نخودی طنز عراقی	سر شاخه گل دار	اسانس
Malvaceae	<i>Teucrium polium</i> L.	مریم نخودی	سر شاخه گل دار	اسانس و تانن
Polygonaceae	<i>Thymus kotschyanus</i> Boiss. & Hoben.	آویشن	ریشه، برگ و سرشاخه	تانن
Plantaginaceae	<i>Thymus pubescence</i> Boiss.	آویشن کرک آلود	ریشه، برگ و سرشاخه	تانن
	<i>Malva neglecta</i> Wallr.	پنیرک معمولی	ریشه، گل و برگ	تانن
Papilionaceae	<i>Rumex acetosa</i> L.	ترشک باغی	برگ و ریشه	مواد روغنی
	<i>Plantago ovata</i> Forssk.	بارهنک تخم مرغی	دانه	تانن
	<i>Plantago lanceolata</i> L.	بارهنک سر نیزه ای	برگ های خشک شده	اوکوبین
Oxalidaceae	<i>Medicago sativa</i> L.	یونجه	دانه	پروتئین و ساپونین
Rosaceae	<i>Melilotus officinalis</i> (L) Desv.	یونجه زرد	سرشاخه گل دار	اسانس
	<i>Vicia sativa</i> L.	ماش	دانه	مواد آلبومینوئیدی
	<i>Oxalis corniculatus</i> L.	شیدر ترشک	کلیه اندامها	موسیلاژ
	<i>Alchemilla vulgaris</i> L.	پای شیر	ریشه	تانن
	<i>Cotoneaster nummularia</i> Fisch. & C. A. Mey.	شیر خشت	کلیه اندامها	گلوکوزید
	<i>Fragaria vesca</i> L.	توت فرنگی	ریزوم و میوه	تانن
Rubiaceae	<i>Potentilla reptans</i> L.	پنجه برگ	ریزوم و برگ	تانن
	<i>Prunus divaricata</i> Ledeb.	آلوچه	میوه	گلوکوزید
Resedaceae	<i>Sanguisorba minor</i> Scop.	توت روپاهی	برگ	تانن
Ranunculaceae	<i>Galium verum</i> L.	شیر پنیر	اعضای هوایی	اسیدهای آلی
Scrophulariaceae	<i>Asperula odorata</i> L.	زبرینه معطر	ریشه	کومارین
Solanaceae	<i>Reseda luteola</i> L.	ورث	ریشه	لوتئولین
Urticaceae	<i>Ranunculus ficaria</i> kochii	گونه ای از آلاله	برگ	آنمول
	<i>Veronica orientalis</i> Miller.	سیزاب شرقی	برگ	تانن
	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	بذالبنج	ریشه	اسانس
	<i>Urtica dioica</i> L. var. <i>dioica</i>	گزنه	دانه، سرشاخه و برگ	تانن

بحث

Lamiaceae، شش گونه از خانواده Rosaceae، پنج گونه از خانواده Asteraceae، چهار گونه از خانواده Brassicaceae، سه گونه از خانواده Fabaceae و بقیه از خانواده های مختلف هستند. نتایج حاصل از تعیین

بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر، ۵۱ گونه گیاهی از ۴۴ جنس و ۲۲ خانواده گیاهی در منطقه شناسایی شده است که از این تعداد ۱۳ گونه از خانواده

منابع

- پراکنش گونه‌های دارویی منطقه حاکی از آن است که گونه‌های گزنه، پنیرک و شبدر به عنوان مهم‌ترین گونه‌های دارویی منطقه، دارای سطح پراکنش بسیار وسیعی هستند و در اکثر نقاط منطقه به چشم می‌خورند. در بررسی مشابهی که در سال ۱۳۸۱ توسط اکبرزاده در منطقه حفاظت شده میانکاله مازندران صورت گرفت، تعداد ۱۱۸ گونه گیاه دارویی به ۹۶ جنس و ۳۸ خانواده گیاهی معرفی شد که مهم‌ترین گیاهان دارویی و شاخص منطقه، تمشک، انار، تنگرس، بارهنگ، چوچاق و انواع درمنه ذکر شد (۲). رزاقی کمردوی و همکاران در سال ۱۳۸۴ گیاهان دارویی مهم منطقه شرق استان مازندران (هزار جریب بهشهر) را در تحقیقی معرفی نمودند که شامل ۴۸ گونه از ۱۹ تیره و ۴۰ جنس بود که این مناطق با توجه به بررسی‌های انجام شده، از لحاظ تعداد، تنوع و گونه‌های دارویی شاخص، با منطقه گدوک تفاوت دارند. از آنجایی که مراتع بیلاقی مازندران، تنها مراتع برای تعلیف دام این استان است، فشار چرای بالایی را تحمل می‌کند. برنامه‌ریزی بر پایه مدیریت اصولی و پایدار باعث می‌شود که از ظرفیت این مراتع به‌صورت خردمندانه استفاده شود. یکی از جنبه‌های ظرفیت مرتع، همین گیاهان دارویی است. با اهلی نمودن این گیاهان و کشت و استحصال آن‌ها، آموزش دادن به اهالی و نیز دامداران، می‌توان ضمن استفاده بهینه از توان اکولوژیک مراتع، با درآمد حاصل از فروش گیاهان دارویی، به کاهش تعداد دام اقدام نمود. لذا پیشنهاد می‌شود در تهیه طرح‌های مرتع‌داری، مقوله‌هایی نظیر امکان کشت و تکثیر گیاهان دارویی به عنوان جبران کاهش دام نیز دیده شود و با توجه به این‌که منطقه گدوک به لحاظ شرایط آب و هوایی، موقعیت جغرافیایی و زمینه رشد گیاهان دارویی، یکی از مناطق مستعد تولید گیاهان دارویی است، برنامه‌ریزی در امر بهره‌برداری، شناسایی هر چه بیشتر و مطالعه تنوع زیستی از نظر تنوع درون و بین گونه‌ای با در نظر گرفتن شرایط اکولوژیکی، زیست محیطی و حفظ و بقای گونه‌های دارویی، حایز اهمیت است.
- ۱- متین، ا. ۱۳۸۰. گوناگونی نقش گیاهان دارویی در پزشکی، خلاصه مقالات همایش ملی گیاهان دارویی، صفحه ۵۳.
- ۲- اکبرزاده، م. ۱۳۸۴. معرفی گیاهان دارویی منطقه حفاظت شده شبه جزیره میانکاله (مازندران)، مجموعه مقالات همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی، مشهد، صفحه ۴۷-۴۸.
- ۳- رزاقی کمردوی. ۱۳۸۴. معرفی گیاهان دارویی مهم منطقه شرق استان مازندران. مجموعه مقالات همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی، مشهد، صفحه ۵۳-۵۶.
- ۴- غلامی. ۱۳۸۴. معرفی درختان و درختچه‌های دارویی استان گلستان. مجموعه مقالات همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی، مشهد، صفحه ۵۰-۵۲.
- ۵- اسدی، م و همکاران. ۱۳۸۶-۱۳۶۷. فلور ایران. جلد ۱ الی ۵۷. موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع
- ۶- مبین، ص. ۱۳۷۴-۱۳۵۴. رستنی های ایران. جلد ۱ الی ۴. موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۷- قهرمان، ا. فلور ایران؛ تهران: موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع و دانشگاه تهران، ۲۲ جلد.
- ۸- مظفریان. و. (۱۳۸۵)، فرهنگ نامهای گیاهان ایران، انتشارات فرهنگ معاصر
- ۹- مظفریان، و.ا. ۱۳۷۳. رده بندی گیاهی، نشر دانش امروز، تهران، ۲ جلد
- ۱۰- قهرمان، ا. ۱۳۷۳. کورموفیتهای ایران (سیستماتیک گیاهی)؛ تهران: مرکز نشر دانشگاهی، جلد 1 تا 4
- ۱۱- زرگری، ع. ۱۳۶۸. گیاهان دارویی؛ تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 5 جلد.
- ۱۲- عرفانی، ح. ۱۳۵۷. صد گیاه هزار درمان. چاپ چهارم، موسسه انتشارات سکه.
- ۱۳- ورپشتی، م. ۱۳۸۶. طب گیاهی. چاپ اول، نشر چهار باغ.

